

Etjen Balibar: „Rat protiv migracije“ kao nastavak „rata protiv terora“

Etjen Balibar (Étienne Balibar, 1942) je profesor emeritus na Univerzitetu Pariz X i redovni profesor na Kalifornijskom univerzitetu Ervajn i Centru za istraživanje moderne evropske filozofije na Univerzitetu Kingston, kao i gostujući profesor na Univerzitetu Kolumbija. Balibar je bio učenik i sledbenik Luja Altisera (Louis Althusser), kod koga je slušao kurs o Marksovom *Kapitalu*, i bio jedan od koautora zbornika „Kako čitati Kapital“ (*Lire le Capital*, 1965; naš prevod 1975). Institut za filozofiju i društvenu teoriju nagradu „Miladin Životić“ dodeljuje od 2018. godine vodećim društvenim teoretičarima i teoretičarkama čije delo proizvodi značajne kritičke odjeke u društvenoj praksi. Dosadašnji dobitnici nagrade su neki od najznačajnijih društvenih teoretičara današnjice – Džudit Batler, profesorka na Univerzitetu u Kaliforniji Berkli (2018) i Aksel Honet (Axel Honneth), profesor Univerziteta Kolumbija u Njujorku (2019). Nakon seminara, sa profesorom Balibarom razgovarali smo o angažmanu, ulozi i značaju intelektualaca danas, njegovom učitelju Luju Altiseru, levici, socijalizmu, EU, migrantskoj krizi...

Najpre, počecemo pitanjem koje ste obradili na svečanoj konferenciji organizovanoj povodom dodele nagrade „Miladin Životić“. Radi se, naravno, o angažmanu. Veći broj istraživača podvlači da je u pitanju pojam koji ima različita značenja u različitim jezicima. Vi se, kada govorite o angažmanu, naslanjate pre svega na paskalovsku i sartrovsku tradiciju. Gde u Vašim ličnim iskustvima i filozofskim referencama pronalazite inspiraciju za ideju angažmana?

Sartr je, u stvari, ponovo upotrebio Paskalov (Blaise Pascal) rečnik u tekstu iz 1945, „Predstavljanje Modernih vremena”, koji se smatra „osnivačkim” za njegovu teoriju angažmana, citirajući famoznu frazu: „ukrcali ste se”. Tako se pokreće dijalektika suprotnosti: treba odabrati („uložiti), ali u *situaciji* koju ne biramo. Mislim da je paskalijanska referenca ključna, jer pokazuje da angažman ne podrazumeva jednostavnu odluku koja se tiče određenog načina života ili rada nasuprot nekoj drugoj, već nešto što određuje čitav naš život i sve misli. Stoga je reč o transformaciji nepredviđenih okolnosti u nužnost. Paskalova referenca sugerira da je ono što je u igri iskupljenje ili prokletstvo u budućem životu, jedno „izvan”, iako je, u stvari, fokus na smislu sadašnjeg života ili na onome što je Marks nazvao *Diesseitigkeit* (ovde dole). To nas zatim navodi na pitanje posledica angažmana, što je prema mom mišljenju fundamentalno pitanje. Šta radimo s *greškama* koje angažman neizbežno uključuje? Sa sartrovske tačke gledišta, one koja uvek podrazumeva postojanje „transcendentne” slobode, možemo se „dezangažovati”, i ponekad je to ono što moramo učiniti. Mislim da je najviši oblik angažmana „istrajnost”. Kao što Negri (Antonio Negri) i Kluge (Alexander Kluge) kažu u delu „Istorija i tvrdoglavost”, istrajnost nije isto što i braniti slepo iste greške, već podrazumeva – tražiti načine da se one razumeju i isprave za nas same, i pre svega za ono „mi”, za koje nas angažman i vezuje – jer angažovati se, znači izdići se iz sebe. To sam i pokušao da operacionalizujem u svom komunističkom angažmanu – iako, naravno, nisam siguran da sam uspeo.

Ideja o kraju, ili barem o padu intelektualaca, branjena je u značajnom broju teorijskih tekstova objavljenih tokom poslednjih trideset godina. Kako vidite ovu tezu i koja je, prema Vašem mišljenju, uloga i mesto intelektualaca u savremenim društvima i u društvenim borbama?

Ova ideja je besmislena ukoliko se ne utemelji u ozbiljnom istraživanju, ali i nastojanju da se definiše šta uopšte znači pojam „intelektualac”. U tom pogledu mi se čine važnim dve ideje u

tradiciji kojoj pripadam. S jedne strane je ona Marksova, koja uvodi „podelu na manuelni i intelektualni rad“ kao deo jedne od velikih struktura dominacije kroz istoriju, čak i ako se njeni modaliteti neprestano menjaju. S druge strane je Gramšijeva ideja koja u „intelektualcima“ – ili barem nekima od njih koji imaju sposobnost „organskog“ intervenisanja u društvene borbe – vidi graditelje hegemonije, odnosa moći i podređenosti, odnosno kontramoci i ravnoteže, koji prkose uspostavljenom poretku. Ova ideja takođe potvrđuje postojanje „intelektualne funkcije“ koja nadilazi dominantnu institucionalnu intelektualnost i koju mogu steći pojedinci svih društvenih klasa, posebno kroz sopstvene aktivističke prakse. Današnje „globalizovano“ kapitalističko društvo koje, zajedno sa još nekim autorima, nazivam društvom „apsolutnog kapitalizma“, u potpunosti transformiše elemente ovog problema, koristeći resurse novih tehnologija i sredstava komunikacije i premeštajući mesta stvarne moći u društvu. Zapravo, više mu nisu potrebni intelektualci u „buržoaskom“ značenju tog pojma, tj. univerzitetski profesori, „nezavisni umetnici“, čak ni naučnici koji se posvećuju „čistom“ istraživanju. U pitanju je jedno *neburžoasko* ili *postburžoasko* kapitalističko društvo. Otuda se suočavamo sa paradoksalnom i opasnom situacijom: intelektualci koji se smatraju „kritičkim“, „izdajnici“ postojećeg poretka, kako je govorio Marks, moraju *takođe* i možda *pre svega* braniti svoje pravo na postojanje i institucije koje im omogućuju rad. Ali oni nemaju šanse za uspeh ukoliko se naslanjaju na neke prošle definicije intelektualca, čak i onog „angažovanog“, i defanzivne pozicije. Današnjeg intelektualca doživljavamo u artikulaciji društvenih borbi, koje ne uključuju samo klasnu borbu, već i ekologiju, feminizam, anti-rasizam, dekolonijalizam, itd.; stoga je njegovo učešće u tim borbama istovremeno i etičko-politički izbor, ali i način oživljavanja „intelektualne funkcije“ u društvu.

Vaš učitelj i osoba koja je fundamentalno uticala na Vaše razmišljanje, Luj Altiser, objavio je u junu 1970. u časopisu La Pensée jedan od svojih glavnih tekstova pod nazivom „Ideologija i ideološki aparat države“. U tom tekstu on razlikuje dva

državna aparata: represivni aparat i ideološki aparat države. Potonji je manje vidljiv i čine ga sve institucije koje omogućuju da klase koje upravljaju državom šire ideologiju na celo društvo. Kakva je razlika između ideološkog državnog aparata o kojem je Altiser govorio 1970-ih i današnjeg ideološkog aparata države?

To je tema za dužu raspravu ... Od Altisera sam naučio mnogo toga, kako kroz njegove tekstove, tako i kroz dugo prijateljstvo i ličnu saradnju. Veoma sam srećan kad vidim da neki od njegovih često nepotpunih i aporijskih tekstova, pisanih u uslovima velike lične i kolektivne napetosti, i danas teraju ljude da razmišljaju ili čak delaju. Opoziciju između „represivnih aparata“ i „ideoloških aparata“ države, koju su često kritikovali, naročito Fuko, ne treba promišljati na tipološki način, čak i ako se Altiser upušta u klasifikacije velikih institucija u jednu ili više kategorija, već pre na dinamički ili strateški način, kao izraz činjenice da odnosi moći osciliraju između dva pola i kombinuju se u nejednakoj srazmeri. No, najdelikatniji problem, a potencijalno i najplodniji, u njegovoj teoriji tiče se *države*. Tu je očita srodnost s pojmom *postestas indirecta*, koji pripada tradiciji političke teologije Belarmina (Roberto Bellarmino) i Hobsa (Thomas Hobbes), a u XIX veku Ogista Konta (Auguste Comte) dovodi do koncepta „duhovne moći“. Kombinujući ga s marksističkom idejom „dominantne ideologije kao ideologije vladajuće klase“, Altiser preuzima gramšijanski program „proširenja koncepta države“ koji okultno smešta u nesvesnoj bazi same individualne subjektivnosti. Međutim, možemo se zapitati da li je ova strukturalna konstrukcija još uvek primerena načinu oblikovanja subjektivnosti u aktuelnom kapitalizmu, koji je s ove tačke gledišta dobro okarakterisan kao „neoliberalizam“. Mlada grčka filozofkinja, Marija Kakožani (Μαρία Κακογιάννη), predložila je koncept „ideološkog tržišnog aparata“ kako bi registrovala novost mehanizma interpelacije pojedinaca kao „subjekata“ u društvu u kojem se ideološka dominacija ostvaruje ne toliko kroz imaginarijum suverenosti, nego kroz imaginarijum konkurencije i profitabilnosti kojoj se moramo „prilagoditi“, kako kaže Barbara Stigler.

U iskušenju sam da mislim da je to još jedan simbol pojave kapitalizma bez buržoazije u klasičnom značenju tog pojma. Jasno možemo videti u trenutnoj krizi koju je generisala pandemija Kovid-19, a čije su moralne dimenzije podjednako fundamentalne kao i ekonomske dimenzije, kako kolektivni nered i čak očaj proizilaze možda i više iz osećaja bankrota tržišta nego iz bankrota države... Ili, bolje rečeno, ovaj drugi proizilazi iz prvog, jer je države danas instrumentalizovalo tržište u meri koja je bez presedana.

U periodu kada je pokret „Žutih prsluka“ dostigao svoj zenit, Vi ste govorili da zahvaljujući tom pokretu, koji predstavlja mnogobrojne unutrašnje kontradikcije, možemo uočiti proces u kojem se „isključeni uključuj“. Interesuje nas kako vidite „Žute prsluke“ u kontekstu novih klasnih borbi u Francuskoj?

Kao pokret koji nije organizovan, već individualizovan, „Žuti prsluci“ verovatno su završili svoju putanju, ali pobuna protiv učinaka isključenosti, odnosno lišavanja aktivnog građanstva, priznavanja i socijalne zaštite, čiji je izraz on bio, neće nestati. Štaviše, moglo bi se pomisliti da su vanredno nejednaki i autoritarni uslovi u kojima se napor društva organizuje – ili dezorganizuje? – u nameri da kontroliše pandemiju, koja i sama utiče na pojedince i društvene grupe na ekstremno neravnopravan način, posebno na planu onoga što sam nazvao „antropološkim razlikama“, tj. razlikama koje lome ljudsku vrstu kao takvu, prepuni novih pobunjeničkih potencija. Međutim, pitanje u kojem će političkom smeru one krenuti, biće postavljeno na akutni način. U pokretu „Žutih prsluka“, koji mnogi vide kao francuski oblik „populizma“ kakav se razvijao i u drugim delovima sveta istovremeno – pomenimo samo Trampa ili Bolsonara – ksenofobne i autoritarne tendencije marginalizovali su i na kraju savladali sami učesnici. Ne postoji međutim garancija da će to uvek biti slučaj. Pobune su pokretačka snaga političkih promena u svetu danas, ali ambivalentnost je njihova temeljna karakteristika, a time i politički problem s kojim moraju da se suoče.

U Vašoj poslednjoj knjizi Istorija bez kraja jednog drugog veka I (Histoire interminable, d'un siècle l'autre, écrit I), poslednje poglavlje predstavlja strateški pledoaje za socijalistički projekat XXI veka. Imamo sledeće pitanje: ukoliko su prethodni socijalizmi, oni konkretizovani u nacionalno-socijalnoj državi, prema Vašem izrazu, mislili politiku u okvirima igre moći tj. odnosa snaga – koji je interpretativni okvir politike koju predlažete za socijalizam XXI veka?

Kada je reč o poslednjem poglavlju moje knjige, najpre želim da naglasim hipotetički karakter opisa i predloga koje sam u njemu izneo. Oni su dakle pitanje dalje rasprave i stoga predmet razmišljanja. Preuzeo sam rizik korišćenjem jednog tako „širokog“ koncepta – izuzetno širokog, što mi i zameraju – kakav je „socijalizam“ u koji sam, okrećući protiv sebe tezu Fridriha fon Hajeka (Friedrich August von Hayek) koja suprotstavlja liberalizmu kao apsolutnoj deregulaciji tržišta sve oblike državne intervencije u ekonomiji, uključio i autoritarni model planiranja i jednostranačje „real socijalizma“, ali i socijaldemokratske formacije Zapadne Evrope i Amerike – dakle, The New Deal; kao i politike razvoja „Trećeg sveta“. Nastojao sam pre svega da upišem sve ove politike i njima odgovarajuće institucionalne inovacije u istoriju klasnih borbi, da podvučem, nakon Kejnsa (John Keynes) i Negrija, odlučujuću ulogu Ruske revolucije 1917. koja je nadahnula kapitalizam osećajem za hitnost socijalne politike (koju je danas izgubio...), kako bismo shvatili da kapitalizam koji danas živimo nije, prema klasičnoj formuli, „predsoblje socijalizma“, već postsocijalistički režim, koji je bio izgrađen dekonstrukcijom socijalizma u raznim oblicima. Takođe, podvukao sam da su, kao što podsećate, ta socijalistička iskustva, inače veoma heterogena međusobno, tretirala socijalno pitanje u nacionalnom okviru, što je takođe izraz njihovog etatizma i objašnjava teškoću da mislimo o pitanju socijalne transformacije na transnacionalan način, mobilišući odgovarajuće snage na tom nivou. Međutim, upravo takav način mišljenja nam danas nameću učinci „globalizacije“, više ili manje popravljivi, kao i oni, definitivno nepopravljivi, učinci ekološke katastrofe. „Socijalizam

XXI veka“ , stavio sam ga pod navodnike kako bih pokazao da nije nužno najbolji pojam ili definitivni pojam, dakle, današnji socijalizam bi trebalo da na otvoren način kombinuje ciljeve i modalitete međusobno veoma različitih politika i nivoa: hipotetički sam podvukao međunarodne *regulative* (o radu, finansijama, ekološkim standardima, naoružanju...), *utopiju* (to jest mali ili veliki eksperimenti s novim načinima zajedničkog života, dakle potrošnje, imovine, itd.), i konačno *pobune* (u širem smislu, po mogućnosti nenasilne).

U junu ove godine potpisali ste apel koji je upozorio javno mnjenje na činjenicu da se Emanuel Makron ne bori protiv rasizma, već protiv antirasizma u Francuskoj. Kako vidite njegov predsednički angažman u celini? Da li je on uneo nešto fundamentalno novo u francuski politički život u odnosu na svoje prethodnike? I kako se osećate povodom činjenice da je aktuelni francuski predsednik izjavio kako je bio „veoma inspirisan“ Vašim radom i da je čak želeo da mu budete mentor na doktorskoj disertaciji?

Mislim da su te izjave predseđničkog kandidata Emanuela Makrona činile deo propagandne kampanje, kao i referenca na kojoj je još više insistirao – o saradnji sa Polom Rikerom. Najzad, nemam ni pravo, ni način da odredim stepen njegove iskrenosti. O toj temi ne bih imao šta dodatno da kažem. Što se tiče Makronove kombinacije u govoru i delovanju retorike modernizacije i reformisanja, koja možda uključuje i socijalnu komponentu s instrumentalizacijom ksenofobije i, zapravo, rasnih pitanja, francuskog identiteta, strogo uzevši, on nije ništa novo uneo u francuski politički život. Ono što je vrlo zabrinjavajuće je da se predseđnik okreće udesno, pa čak i ekstremno desno (naravno, nije jedini koji to radi u okviru francuske političke klase, ali je on taj koji vrši vlast), u vreme kada čitav niz faktora, uključujući terorizam, može gurnuti javno mnjenje prema aktivnom obliku institucionalnog rasizma. To je fenomen koji sam pre nekoliko godina nazvao „nemoć svemogućeg“ , govoreći o jednoj od matrica fašizma u evropskoj istoriji.

Pre tri godine, u jednom tekstu koji ste objavili u dnevniku Le Monde, podvukli ste da EU pod pretnjom tehnokratskog autoritarizma i jačanjem neofašizma rizikuje da eksplodira. U tom tekstu ste pozvali na istorijsku obnovu Evrope koja bi bila zasnovana na novom tipu federacije. U međuvremenu, situacija se vidljivo degradira. Koja je, prema Vašem mišljenju, najverovatnija opcija za EU, uzimajući u obzir aktuelne konjunktуре: raspad ili obnova? Možemo li reći da razaranje bivše Jugoslavije može biti shvaćeno kao indikator nesposobnosti Evrope da se suoči sa sopstvenom sudbinom?

Moj odgovor, oprostite na ovome što ću reći, jeste da nemam pojma. Razaranje Jugoslavije, inače nikada ne koristim izraz „bivša Jugoslavija“..., naravno jeste takav indikator, između ostalog, jer postoje i unutrašnji uzroci (ali mi smo ovde po definiciji u topologiji u kojoj unutrašnji i spoljni uzroci neprestano menjaju svoja mesta), oznaka ove nesposobnosti Evrope koju evocirate. Ali ima ih još mnogo. Bregzit je još jedna, očito, ali moram da naglasim pre svega ovo kriminalno upravljanje pitanjem migranata i izbeglica na Mediteranu, pre, za vreme i nakon inicijative Merkelove iz 2015. godine. Neki su komentatori u to vreme pozdravljali program Evropske komisije za „ponovno pokretanje“ (uključujući i vrlo ograničenu komponentu udruživanja dugova) koji je u suočavanju s trenutnom krizom viđen kao „hamiltonovski trenutak“, tj. federalistički trenutak za Evropu. Poređenje je na mestu, iako donekle prikriva sve vrste poteškoća u vezi s prirodom izgradnje države u Americi u XVIII veku i u Evropi u XXI veku... Zapravo, ništa nije rešeno, jer, s jedne strane, postavlja se pitanje koja je valuta u svetu generalizovane zaduženosti ili u kojem će monetarnom režimu Evropa morati sudelovati, uzimajući u obzir međunarodnu ravnotežu snaga; i, s druge strane, sve je veća nemogućnost upravljanja zajedničkim budžetom s jačim demokratskim legitimitetom za evropske institucije. Taj legitimitet, u stvari, gotovo i ne postoji. Stoga, zarobljeni smo u situaciji koju sam opisao: nijedna politika neće biti učinkovita za narode Evrope ukoliko se ne izmisli evropski federalizam – setite se onoga što smo ranije rekli o zajedničkim

propisima – dok njegovi protivnici, iz često međusobno suprotstavljenih razloga, ali čija se negativnost umrežuje, imaju u rukama sva sredstva blokiranja. Ne mogu dozvoliti sebi da kažem bilo što drugo. Kao i drugi, i ja mislim na *Mesečare*, Hermana Broha (Hermann Broch).

Na jednom naučnom skupu u Montrealu 22. oktobra 2018. afirmisali ste tezu da nakon „rata protiv terora“ danas govorimo o „ratu protiv migracija“. Kako vidimo, pitanje migracija ne samo da produbljuje rascep između levice i desnice, nego i unutar same levice, između struja koje plediraju za tzv. bezbednosno rešenje i onih koji zagovaraju humanitarnu poziciju. Vi branite tezu prema kojoj su pravo na kretanje i gostoprimstvo temeljna ljudska prava. Kako, prema Vašem mišljenju, pitanje migracije treba shvatiti u kontekstu savremenog kapitalizma i koja je primerena strategija za progresivnu levicu po tom pitanju?

Budući da ne mogu u nekoliko reči odbraniti celinu argumenta po ovom pitanju, koji se osim toga nastavlja razvijati, osim kada je reč o centralnoj tački koja se tiče prepoznavanja političke i moralne važnosti samog pitanja, biću zadovoljan da s vama podelim tri ideje. Prvo, moramo prestati biti zatvoreni u ovu dihotomiju „bezbednosti“ i „humanitarnosti“, koja je sama po sebi element retorike rata protiv migracija, tačnije protiv migranata i izbeglica – koje zajedno zovem „lutajući“. Prihvatanje lutajućih u „humanim“ uslovima, odnosno u skladu s međunarodnim pravom, policiji može predstavljati probleme kao i svako kretanje stanovništva u vanrednim situacijama, ali to ne predstavlja opasnost za „bezbednost“ evropskih zemalja ili njihovih zajednica. Amalgam koji se pravi pitanjem „terora“ jasno je rasistički, posebno kroz islamofobnu komponentu. Drugo, analiza međunarodnih migracija u današnjem svetu, uz svu složenost konkretnih određenja koja ih prate, poput orijentacije migracija s juga na jug, s juga na sever, kombinacija pravnih i ilegalnih oblika, korelacija ili ne transformacijom međunarodne podele rada, itd., deo je transformacije onoga što je Marks na-

zvaao „zakonom stanovništva“ u kapitalizmu i onoga što je Roza Luksemburg – a zatim i njeni naslednici, analizirajući „svetski sistem“ istorijskog kapitalizma – promišljala kao artikulaciju između kapitalističkih „centara“ i njihovih „periferija“. Danas su centri u Evropi ili Americi, ali i u Kini, Jugoistočnoj Aziji, Persijskom zalivu..., a „periferija“ tamo odakle dolazi proleterska prenaseljenost. Konačno, treće, regulacija kretanja stanovništva i posebno priznavanje „prava da se imaju prava“ (Arent) za sve kategorije ljudskih bića na Zemljinoj površini, teritorijalizovane i deteritorijalizovane, nacionalizovane i denacionalizovane, predstavlja srce novog kosmopolitskog zakona i novog međunarodnog poretka, čemu se protive sve konzervativne snage, uključujući i one koje se tu i tamo u svetu svrstavaju u „levicu“. U svakom slučaju, ulazak čovečanstva u doba klimatskih i demografskih nestabilnosti, kojima će se kako sada vidimo priključiti i zdravstvene nestabilnosti, neizbežno je na dnevnom redu. Ne znam koliko će vremena biti potrebno da većina naših naroda postane svesna toga, niti koja će vrsta nasilja biti njen uslov, jer, nažalost, ne verujem da bi i genocidne prakse trebalo isključiti kao opciju.

Razgovor vodili Ivica Mladenović i Zona Zarić

Preveo Ivica Mladenović